

UN PROGRAM DIFICIL - PROTECȚIA ARHITECTURII SĂTEȘTI TRADIȚIONALE DIN BANAT-CRIȘANA. STUDIU DE CAZ- BISERICA DE LEMN*

Teodor Octavian Gheorghiu

Între diferitele zone ale țării în care feluritele evenimente din ultima jumătate de secol au produs transformări drastice ale așezărilor (în afara Transilvaniei centrale și sudice, în care habitatul tradițional rural este respectat în continuare și ferit de grăbita distrugere) din restul teritoriului românesc Banatul, zona Aradului și Crișana au o situație încă stabilă. Întâlnim aici sute de așezări sătești cu structurile și morfologiile intacte sau foarte puțin afectate de "modernizările" ultimelor decenii, chiar în situația unor mutații etnice substanțiale, dublate în perioada deceniului IX de cunoscutele programe comuniste de comasare, desființare, sistematizare. Este sigur că ceea ce le-a asigurat conservarea și continuă să le mențină în stare de funcționare este soliditatea structurală și morfologică perfecționată de-a lungul a cel puțin trei secole. Majoritatea sunt viabile, în ciuda regresului vieții economice și sociale care le afectează de cel puțin două decenii. Există ansambluri, texturi și morfologii, gospodării sau instalații izolate, arhitecturi importante tradiționale, toate funcționabile și perfect integrate mediului natural local.

În cadrul acestei realități, fac excepție unele așezări sau fragmente de așezări mutilate în ultimul deceniu prin concentrarea agresivă a noilor edificări țigănești-Siria, Covăsânt, Pecica, Sâmbăteni (în județul Arad) și Peciu Nou, Recaș (în jurul Timișoarei) sau cele în care turismul și loisirul săptămânal au început să lase urme mai mult sau mai puțin izolate. Li se adaugă satele depopulate sau chiar dispărute, unul dintre ele fiind, de pildă, Baștea, din zona Făgetului.

Tabloul general actual este relativ optimist, dar există numeroase semne ale unor pericole potențiale datorită cărora acest patrimoniu rural (chiar dacă nu este clasat ca atare) poate fi grav afectat sau poate dispărea. În speță este vorba despre echilibrul instabil dintre dezvoltare- regres al așezărilor și protecție-distrugere al valorilor locale.

Un recent studiu referitor la întreaga zonă, furnizează următorul raport dintre factorii dezvoltării și consecințele lor, atât timp cât nu se manifestă un sistem protector, dinspre interiorul sau exteriorul comunităților:

- factorii revigorării:

- activarea infrastructurii
- o agricultură performantă
- noi funcții economice (agroindustrie, turism, servicii)

- fixarea populației tinere
- aport de populație străină (cu caracter permanent sau sezonier)
- bugete locale solide
- schimbarea mentalităților (ale instituțiilor locale și zonale și ale populației)
- **pericolele (capcanele) revigorării:**
  - agresiunea mediului natural (noi lotizări, noi amplasamente, activități poluante etc.)
  - mutații socio-etnice necontrolate, chiar periculoase prin consecințele lor
  - modificări în sfera vieții comunitare
  - incongruențe în relațiile dintre localnici și noii veniți
  - modificări galopante și nemotivate obiectiv ale modului de viață
  - agresiunea mediului construit prin: reconversii neviabile, demolări și reconstrucții, tipologii străine (față de specificul local) de construire și amenajare, utilizarea unor tehnologii și materiale neadecvate

În final, prin cumularea acțiunilor noilor investitori (repet, în lipsa unei protecții viabile) sunt șanse să dispară tocmai acele calități ale locului și așezării care au produs atracția inițială, toate acestea în contextul penuriei de norme și reguli sau necorelării legislative, a unei administrații neinteresate sau depășite, a unor profesioniști insensibili la realitățile locului sau slab pregătiți.

Cauzele interne ale acestei situații, care poate deveni gravă în scurt timp, sunt mutațiile petrecute în sfera mentalităților, generate de unele condiții sociale sau economice dar și de lipsa de informare și nivelul incipient al studiului complex al zonei. Ultimele aspecte influențează sau pot influența destul de substanțial mentalitățile, oricum zdruncinate și instabile, ale localnicilor, pentru a nu vorbi despre mentalitățile celor ce operează în zonă dinspre exterior și pot produce distrugerii gratuite în cadrul programelor (legitime și necesare) de realizare de noi unități economice, dotări comunitare sau casnice și de adaptare a fondului construit tradițional la exigențele vieții moderne. Evaluarea relativ pesimistă este motivată de rezultatele cercetărilor din ultimul deceniu. Ele au pus în evidență faptul că, aproape fără excepție, modul de construire sau amenajare în acest interval de timp, este neadaptat contextului, noile construcții reprezentând periculoase "corpuri străine". Fenomenul trebuie pus în legătură cu evidenta degradare a realităților sociale și culturale tradiționale, vizibilă la scară națională, cu toate că România păstrează încă fragmente importante din componentele vieții rurale, dispărute complet în alte zone europene.

Se pune întrebarea când a început acest grav derapaj al vieții rurale românești?

O analiză chiar și succintă a realităților ultimului secol, ajunge la concluzia existenței unei rupturi dramatice petrecute în urmă cu circa 50 de ani. Atunci se petrece ultima fază a unui proces în mai mulți timpi, prin care relațiile normale și armonioase dintre mediul natural, construit și comunitate (conturate în contextul pragmatismului tradițional al deciziilor comunitare sau individuale), se transformă progresiv în contacte întâmplătoare și generatoare de disfuncțiuni. Dacă societățile tradiționale aveau un

control optim al realității, cele actuale recurg la decizii confuze, influențate de factori neasimilați sau agresivi (cu o percepție deseori deformată a unei realități, ea însăși confuză). Este inutil să precizez că principalul efect negativ al acestor decizii se întoarce tocmai împotriva mediului local.

În acest punct se impune clarificarea raportului dintre cele două moduri de existență a unei comunități rurale oarecare, înainte și după pragul respectiv. În primul rând, un scurt comentariu referitor la pragmatism și tradiție, care va fi urmat de unele considerații asupra sistemelor de administrare modernă introduse în Banat-Crișana de austrieci în secolul XVIII.

A. Studiul atent și lipsit de prejudecăți de antropologie istorică zonală detaliate în manieră socio-etnologică, demonstrează că modul de viață al societăților tradiționale se baza aproape exclusiv pe decizii urmărind utilitatea practică, stimulii exteriori primind răspuns în deplină concordanță cu necesitățile cotidiene sau pe termen lung. De aici decurg ierarhii anume în sfera realităților conceptuale și materiale ale vieții de grup. Obiceiurile, practicile și cutumele erau mai importante decât materializarea lor la un moment dat. Sfatul obștei era mai important decât edificiul sau spațiul în care se desfășura. Parohia și slujba religioasă erau mai importante decât biserica. O clădire dura exact atât timp cât era necesară, iar lipsa de utilitate o făcea incomodă. Era fie modificată sau adaptată noilor realități, fie demolată și o nouă clădire îi lua locul. Dacă o clădire sau ansamblu rezista timpului, acest fapt se datora fie viabilității ei, fie lipsei de mijloace de înlocuire. Ea nu era păstrată din rațiuni culturale sau artistice, așa cum am fi tentați să credem. Aceste constatări se aplică tuturor componentelor materiale, de la casă- gospodărie, până la ansamblul așezării. În unele zone cu sisteme de proprietăți devălmașe, documentele medievale socotesc clădirea drept "bun mobil"; fiind de lemn, era demontată și mutată pe un nou amplasament. Astfel se explică mobilitatea vetrelor satelor, demolarea și reconstrucția repetată ale unor arhitecturi majore, pulsațiile ariilor locuite și multe alte consecințe ale pragmatismului amintit.

În acest context, cum se explică continuitatea alcătuirilor așezărilor și omogenitatea lor în ciuda timpului scurs și nenumăratelor intervenții? Cum se explică continuitatea principiilor de organizare a sistemelor economice și gospodăriilor? Cred că răspunsul atinge mai mulți parametri.

În primul rând, se remarcă **stabilitatea factorilor** care influențau realitățile și a realităților înseși. Așezarea și comunitatea respectivă ocupau astfel un mediu stabil.

În al doilea rând, se poate bănui existența unor **sisteme de filtrare** a factorilor, prin care se rezista celor agresivi, manifestându-se permisivitate pentru cei benigni. În felul acesta, acțiunile exterioare nocive atingeau doar rareori miezul alcătuirilor materiale și sociale și se evitau eventualele transformări interioare lipsite de motivații solide.

În al treilea rând, răspunsul atinge obligatoriu problema **tradiției**. Tradiția conferea continuitate procedelor, reușea să le adapteze optim mutațiilor diverse, iar

baza ei era pragmatismul amintit înainte. Tradiția regla toate componentele sistemului pe termen lung și ajuta la luarea deciziilor de moment. În perspectiva unei istorii seculare, transformările datorate acestui tip de proces sunt importante, la fel cum pe termen scurt devin insesizabile.

Cert este că datorită acestui sistem de autoreglare, modul de viață sătesc local a rezistat inclusiv ocupației otomane și, mai apoi, violentelor transformări datorate modernizărilor impuse de regimul austriac în secolele XVIII-XIX. S-au conservat structuri anterioare (chiar dacă, deseori, fragmentar) și s-a reușit asumarea modernității respective fără traume decisive. Dar, s-a văzut, că structurile ancestrale amintite nu erau neapărat materiale, ci reprezentau concepte, obiceiuri, practici. Abia din secolul XVIII durabilitatea lor va fi dublată de o stabilitate aplicată structurilor materiale apărute, de data aceasta, de legea scrisă și aplicată de un sistem exterior- administrația austriacă.

Atingând acest prag, este important să se insiste asupra faptului că stabilitatea structurilor construite din timpurile moderne (odată cu secolul XVIII, al debutului administrației austriece) este datorată **legii scrise**. Se produce cu acel prilej tentativa de transfer a perenității din sfera mentalului colectiv în cea materială. Conturul așezării, conturul lotului, rețeaua stradală, poziția pieței sau spațiilor comunitare, alcătuirea gospodăriei deveneau stabile pe termen lung ca efect al aplicării unui sistem de legi neîntâlnite în zonă înainte. În decursul timpului, morfologiile locale erau doar perfecționate (tot în limitele legii), modificările substanțiale fiind rezultatul unor noi decizii legislative. A fost o tentativă de a impune un sistem, care nu a reușit să acopere întreg teritoriul și toate situațiile; administrația habsburgică nu a putut sau vrut să suprimă total cutumele locului specifice unora sau altora dintre grupurile umane din zonă. Se poate spune că, începând cu acel secol, se petrece un complicat mixaj al celor două tipuri de organizări: mentală și materială (constructiv-urbanistică). Rezultă că pragmatismul tradițional local interferează cu modernitatea globalistă și că, în final, se va contura un nou tip de tradiție, proprie zonei respective, care va continua să funcționeze și să evolueze până în secolul XX.

Dacă în perioada medievală satele se deplasau pe noi amplasamente în funcție de varii motive, dacă roiau, se dispersau sau adunau, sau dacă diferitele edificii comunitare apăreau, dispăreau sau însoțeau așezările în funcție de împrejurări, administrația habsburgică a limitat sau restrâns aceste libertăți, transformările rezumându-se la evoluția gospodăriei (mai puțin îngrădită de legislație) și a altor clădiri importante, în special a bisericii.

Probleme primelor afirmații se găsesc în documente. Sute de cazuri de sate ale căror vetre pulsau sau se mișcau în funcție de împrejurări, sute de cazuri de situri diverse, ale unor arhitecturi militare sau religioase, abandonate și descoperite recent arheologic.

Probleme mutațiilor perioadei moderne (secolele XVIII-XIX) sunt conținute în documentele administrației imperiale (mutări sau comasări de sate, deplasări ale zonelor centrale etc.) și, în sfera cultului, în arhivele eparhiilor sau în diversele

conscripții bisericești.

B. Semnele unor mutații comportamentale (în raport cu elementele noului tip de tradiție de care aminteam înainte) încep să se manifeste în perioada interbelică prin pătrunderea, la început timidă, a capitalismului în mediul sătesc. Este important de observat că, la scara Regatului României, Banatul avea o poziție medie, fiind printre provinciile relativ conservatoare, indiferent de zonă și de etnie. În timp ce în Câmpia Dunării sau către Moldova apăreau fermele model, iar proprietățile tindeau să fuzioneze, în Banat nu existau practic proprietăți peste 20 ha, fapt ce făcea ca rentabilitatea specifică spiritului capitalist să fie limitată. (A. Golopenția, D.C.Georgescu, *60 de sate românești*, ed. Paideia, București, 1999, pag. 290 și cont.). Cu toate acestea, mașinile agricole sunt mai multe în Banat decât în restul provinciilor, raportate la familie sau hectar (*ibidem*, pag. 124 și urm.), fapt ce înseamnă doar o dotare individuală superioară restului teritoriului și nu transformări structurale ale sistemului. De fapt, între cele două războaie mondiale n-a fost timp ca procesul să continue.

Perioada postbelică, mai ales după 1948, este dramatică pentru mediul rural românesc. Puterea comunistă s-a dovedit a fi mult mai capabilă decât administrația austriacă de a distruge cutume, sisteme de proprietăți, sisteme sociale, de a deplasa mase de oameni, de a le îndoctrina. Va dura mult timp până să se poată stabili scara și profunzimea consecințelor acestui proces.

După 1989, apare noua generație de factori perturbatori, cei datoraiți "economiei de piață", care, astăzi, în domeniul agrar, provoacă traume inclusiv în cele mai "de piață" economii occidentale. Apar și contactele directe sau mediate cu cultura occidentală, față de care fiecare sătean înțelege ce poate sau ce vrea.

Concluzia este că, toate aceste intervenții dinspre exterior, au măcinat și continuă să macine structurile interne ale comunităților rurale, să le distrugă relațiile ancestrale cu mediul natural, să le mixeze în manierele cele mai bizare. În multe locuri, comunitățile rurale actuale sunt într-un contact întâmplător cu mediul lor construit moștenit; nu e al lor și îl "remodelează", "modernizează" sau utilizează cum se pricepe. Dacă nu-l distrug, înseamnă că nu au suficiente mijloace să o facă, dar rămâne frustrarea.

Este o observație banală că săteanul parașutat în mediul urban prin anii '60-'80 nu are o definiție comportamentală clară. Persoana obișnuită în două-trei decenii cu apartamentul de bloc, cu utilitățile aferente mediului urban, persoana care percepe mai nou realitatea mondială prin filtrul spoturilor publicitare, persoana care a muncit sau muncește la negru în Occident sau persoana care, pur și simplu, ajunge într-un asemenea mediu rural din întâmplare, a uitat sau nu știe nimic despre organizarea pragmatică a vieții sătești sau despre tradiție și înțelege legea doar ca pe un act opresiv. Fiind înafara optimizărilor specifice generațiilor trecute și fiind obișnuit să zigzagheze printre legi, va recurge la decizii care frizează patologicul.

"Modernizarea" satului Certeze din Maramureș este doar unul din exemple, dar este poate cel mai dramatic. Acolo totul este deja "reglat" antipragmatic, prin senzații, emoții și sentimente dintre care cele mai puternice sunt trufia și mândria puerilă. Câștigul recent dobândit cu trudă undeva în Vest este cheltuit exclusiv pe "reprezentare", materializată prin volume gigantice, beton, sticlă, marmură, baluștri

și decorație cât se poate, toate inutile. Arhitectura veche, celebră la Certeze prin eleganță și bun simț, a dispărut complet. În sfera socialului, persoanele respective nu mai formează o comunitate: relațiile dintre ele se consumă spionându-și reciproc bunăstarea și efectele ei. Din acest punct de vedere, se poate face o apropiere față de mentalitatea țiganilor, cu observația că la ei există o motivație "obiectivată" de un trecut restrictiv, frustrant. Principial, modelele constructive sunt tulburător de apropiate. În aceste condiții, evident, deciziile unor asemenea comunități stau sub semnul hazardului și incoerentului, explicând, între altele, imposibilitatea depășirii unui anumit prag economic și distrugerile amintite la început. În lipsa unui autoreglaj de factura celui evocat înainte, pentru protecția a ceea ce a rămas din organizările constructive tradiționale, se impun măsuri restrictive specifice, recuperarea relațiilor bazice dintre comunitate și mediul său natural și construit fiind de durată. Ar fi un bine impus cu forță.

Domeniul bisericii este, în ultimul timp, cel puțin la fel de contaminat de sentimente refuzate, în fond, de chiar spiritul creștin răsăritean. Faptul că în secolele XVII-XIX au fost înlocuite sute de biserici de lemn cu unele de zidărie, străine (din punct de vedere tipologic-stilistic) mediului local, este una dintre dovezile că fenomenul ieșea deja parțial din limitele tradițiilor locale, dar el este urmat de alte evenimente relativ recente cu un caracter fals pragmatic și înafara tradiției.

Recenta carte referitoare la eparhia Aradului (Pavel Vesa, *Bisericile de mir arădene, între tradiție și modernitate*, ed. Mirador, Arad, 2000) pune în circulație o impresionantă listă de biserici dispărute în ultimele două secole-365, majoritatea de lemn (pag. 203-209), cărora le-au luat locul noi edificii, de lemn sau, mai frecvent, de zidărie. Ele se adaugă mutărilor de biserici de lemn pe noi amplasamente, extrem de frecvente pe întreg intervalul de timp respectiv (vezi și Liliana Roșiu, *Considerații privind strămutarea, ca soluție extremă de salvare a unor biserici de lemn din județul Timiș*, "Memoria satului românesc", Timișoara 1997, pag. 213 și cont.), evenimente consemnate de altfel pe întreg teritoriul țării. Până aici se poate accepta că procesul se înscrie într-o oarecare măsură în caracterul pragmatic tradițional, chiar dacă se recurge la unele noutăți morfo-structurale.

Părintele Pavel Vesa consemnează, însă, și primele cazuri de dispariții ulterioare organizării protecției monumentelor din România interbelică și, fiind vorba despre monumente clasate, în ciuda unor decizii ferme ale forurilor de avizare și control. Reține atenția (pag. 117) cazul celei mai valoroase biserici de lemn din eparhie- cea de la Căpruța, construită în 1786 (și ea pe locul unei mult mai vechi biserici - "Sf. Arhangheli"), introdusă pe lista monumentelor în 1926. În 1928 credicioșii cer demolarea bisericii în situația în care în 1925 se construise una nouă, de zid. În ciuda refuzului oficialităților, în 1931, biserica de lemn era demolată fără nici un motiv. Mai mult, se știe că vechea biserică nu era substanțial mai mică decât cea actuală, astfel încât motivul acestei înlocuiri este atingerea unui status superior, evident, în viziune locală.

În episodul de mai sus intervine un nou aspect- renașterea bisericii ortodoxe din sud-vestul României actuale. Este un proces în doi timpi, primul desfășurându-se

în secolele XVIII-XIX, al doilea în perioada interbelică, ultima referindu-se de fapt la biserica românească.

Debutul procesului se petrece odată cu retragerea din zonă a Imperiului Otoman. Puținătatea documentelor referitoare la situația bisericii creștine în general și a celei ortodoxe în particular, în perioada ocupației otomane, împiedică cunoașterea măsurii în care fenomenul anterior, medieval, continuă sau este suspendat. Se bănuiește menținerea unui mic număr de biserici, ale căror caracteristici arhitecturale sunt, pe de altă parte, complet necunoscute. Cert este că **noua generație de biserici** începe să fie edificată cândva la începutul secolului XVIII. Marea majoritate sunt de lemn, tradiția locului și condițiile modeste fiind cauzele principale ale acestei opțiuni. Procesul va continua până către sfârșitul secolului XIX.

Începând cu sfârșitul secolului XVIII, acest tip de edificare, utilizând forme, tehnici și materiale tradiționale, se împletește cu înlocuirea vechilor biserici de lemn cu noi biserici de zidărie, odată cu creșterea populației și a mijloacelor financiare. Aici intervine primul impact cu modernitatea, manifestată în domeniul stilistic și constructiv. Imensa majoritate a noii generații de biserici ortodoxe (sârbești și apoi românești) adoptă stilul baroc. Odată cu sfârșitul secolului XIX, maniera de edificare urmărește fidel mutațiile stilistice contemporane, edificându-se biserici neoromanece, neoclasice sau eclectice. Câteodată, arhitectul sau meșterul respectă caracterul stilului respectiv, alteori intervin modificări, cele mai multe reprezentând **adaosuri necesare** ritului răsăritean- turla Pantocratorului, absidele laterale de rezolvare a planului treflat etc. Se întâlnesc și numeroase edificări modeste, unde nu poate fi detectat stilul dominant.

Al doilea timp al procesului reprezintă revenirea în forță a bisericii ortodoxe românești în zonă, după ce, în secolele XVIII-XIX, în Banat, ea fusese practic subordonată celei sârbești. Această revenire este împletită cu consistente și deseori dominante comăndamente politice, fapt ce face ca fenomenul să derapeze către domeniul doctrinar. Mai mult, noile biserici (mai ales "catedralele", de mari dimensiuni) după o îndelungată ruptură față de tradiție, sunt obligate să îmbrace straie cu orice preț tradițional-ortodoxe, dacă se poate, românești. Procesul rezultat, cu nenumărate cacofonii stilistice, adaugă un plus de confuzie în mediul bisericesc sătesc, unde încep să fie mixate elemente apusene (după cum am văzut, obișnuite în zona Banatului) cu elemente bizantine, moldovenești, muntenesti ("brâncovenești"), la care s-a adăugat o nestăvilită dorință de completare cu tot ceea ce spiritul local considera că este neaoș ortodox românesc. Noile biserici nu mai răspund necesităților reale ale comunităților. Ele devin neapărat mai mari, mai bogate, mai strălucitoare decât vechile edificii sau bisericile altor confesiuni, evident, din motive de intoleranță sau reprezentare. Ele nu pot tolera în preajmă modestele biserici de lemn și asta explică gestul demolărilor fără sens la care m-am referit. Pragmatismul manifestat înainte este treptat înlocuit de factori emoționali. Constatarea se aplică inclusiv bisericilor greco-catolice. Este extrem de concludent fenomenul localizat într-o anumită zonă, în speță, a Bârzavei, comună de pe Valea Mureșului. Aici, toate cele trei biserici ridicate între războaie sau după (Barzava- greco-catolică- cca 1940, Dumbrăvița- 1947 și Groșii Noi- 1975, adoptă un model aproape identic-un mixaj ciudat de bizantinism și arhitectură barocă, cu partea apuseană extrem de masivă. Evident, în toate cazurile amintite, se pune problema cât

de mult din acest proces aparține comunităților și cât clerului, dar nu îmi propun să lămuresc aici această dilemă.

Concluzia este că, pe parcursul a circa trei secole, biserica ortodoxă zonală a oscilat între toate tipologiile posibile, contemporane sau mai vechi, astfel încât nu mai poate fi vorba de vreo continuitate sau de vreo urmă de pragmatism în decizii. Motivul dominant era trufia și concurența, prin orice mijloace și cu orice preț.

După 1989, la scara României, fenomenul a căpătat o alură efectiv halucinantă. Sute și mii de biserici noi iau locul celor vechi sau le umilesc prin dimensiuni, forme, proximitate agresivă. Modelele adoptate sunt de o lipsa de eleganță și bună cuviință neîntâlnite în istoria românească a construcțiilor. Meșteri locali, tehnicieni sau simpli enoriași incitați de prelați se întrec în număr de turle sau turnuri, brăie, acoperișuri bizare, decorații excesive. Excepțiile pot fi numărate pe degetele de la o mână, ele datorându-și calitățile contribuțiilor unor arhitecți din Timișoara sau Arad. În Banat-Crișana, noile biserici au făcut să dispară doar în ultimii ani câteva biserici de lemn clasate sau scoase de pe listele de monumente din motive obscure. Una dintre ultimele este Troaș, din zona Aradului, unde se consemnează cca 4-5 dispariții.

Un recent episod, consumat pe parcursul a ultimilor ani, a relevat din nou mutațiile comportamentale petrecute în sânul unei comunități locale din zona Aradului, cazul putând fi considerat exemplar. Relatarea lui este obligatorie pentru înțelegerea mentalităților actuale, inclusiv ale prelaților.

În primii ani '90, la Groșeni începea construirea noii biserici, unul din obișnuitele "torturi" ale zonei arădene din deceniul X. Amplasamentul este ales, situație iarăși frecventă, la câțiva metri est de vechea biserică de lemn.

Conform studiilor de specialitate, biserica de lemn Cuvioasa Paraschiva fusese adusă prin 1724-1725 din satul Voievodești și se distingea prin proporția navei și a turnului, precum și prin calitatea deosebită a picturii interioare și mai ales a iconostasului. Biserica suferise în perioada interbelică o serie de modificări (forma coifului turnului și tencuirea navei) și pentru ea, monument clasat (suspect, doar până la începerea noii biserici), exista un proiect de restaurare al c. arh. Mircea Serb, la timpul respectiv angajat al Episcopiei de Arad.

Cu toate referirile documentare, cu toată valoarea incontestabilă a bisericii, ignorându-se complet reglementările legale, în 1998 începe demontarea bisericii de lemn pentru foc. Pur și simplu. Din întâmplare, Mircea Serb vizitează zona și convinge comunitatea locală să amâne demolarea bisericii pentru a o utiliza (argument hotărâtor) deocamdată, ca "organizare de șantier".

În același timp, la Arad, părintele Pavel Vesa începe demersul de ridicare în incinta Spitalului Clinic Județean a unei biserici. El era ajutat de o importantă donație din partea doamnei academician Cornelia Bodea.

În 1998, debutează încercarea de a lega cele două procese, prin propunerea de mutare a ceea ce rămăsese din biserica din Groșeni în incinta Spitalului și de completare cu elementele dispărute, proces ajutat de existența proiectului de restaurare. Se constituie un mic grup de profesioniști, inclusiv din sfera restaurării de pictură, care, pe diferite căi, reușesc să producă reorientarea demersului, evident, profitând de calitățile și disponibilitățile omului de cultură Pavel Vesa, unul dintre cei mai citați

autori din ultimele decenii în privința istoriei bisericii arădene.

Odată convins sponsorul de oportunitatea gestului, încep demersurile pentru mutarea bisericii, dar încep și ciudăteniile de care procesul nu va duce lipsă până către sfârșit. Aflând că vechea biserică interesează pe cineva altfel decât ca lemn de foc, preotul din Groșeni începe să joace cartea omului conștient de valoarea bunului său. În primele faze, spre disperarea tuturor, refuză vehement să cedeze biserica. În fazele ulterioare preotul începe în fine să emită pretenții, care fac din bietul rest de biserică un obiect devenit deodată extrem de valoros. În consecință, noul beneficiar ar fi trebuit să termine biserica aflată în șantier "la roșu", să o picteze, să o doteze complet, totul ridicându-se la un cost exorbitant. Timpul devenea presant, existând pericolul depășirii perioadei de vară, după ce proiectul fusese întocmit inclusiv cu participarea unor specialiști din cadrul Institutului Proiect Arad. Proiectul la care contribuția majoră a avut-o Mircea Serb, conținea elementele necesare mutării și o completare cu pronaos, turn și pridvor, la care s-ar fi utilizat materiale noi, vizibil diferite față de restul bisericii. Lemnul vechii biserici devenea din nou aparent ca înainte de 1930. Totul bazat un studiu atent al amplasamentului și al proporțiilor, prin care noile completări să sugereze vechea siluetă. În jumătatea apuseană era prevăzut un demisol, necesar unor anexe ale bisericii.

Reacția Episcopiei, în momentul în care i se cere medierea, este ambiguă, devenind brusc interesată de biserica de lemn din Groșeni. Nu era oare pe lista monumentelor? Dacă da, putea fi mutată? Pentru lămurirea lucrurilor, se recurge la tot arsenalul de relații și de argumente, între care, dramatică era dilema: se lasă biserica pe loc și, fie se ruinează total, fie este pusă pe foc sau se mută la Arad, salvându-se indiferent dacă este monument sau nu. Cu atât mai necesar dacă este. În fine, se semnează un protocol prin care se dau parțiale satisfacții comunității din Groșeni, dar asta nu rezolvă definitiv problema, preotul din Groșeni tergiversând lucrurile câteva luni, pentru a obține un plus de avantaje. Părintele Vesa rezista cu greu tentației de a abandona proiectul.

În toial verii, în momentul în care debuta șantierul la spital, o nouă întâmplare avea să amâne mutarea bisericii pentru anul următor, cu consecințe grave în ceea ce privește integritatea edificiului și mai ales a picturii. Inspectoratul în construcții din Arad oprește șantierul pe motiv că nu exista proiect de demolare a vechii biserici! În nomenclatorul susnumitei instituții (care nu cred că a cerut în vreo situație proiect de demolare pentru bisericile și alte edificii monumente de arhitectură sau în zone protejate, dispărute în ultimii 10 ani) nu exista poziția "mutare". Iarăși suspans, iarăși febrile încercări de a rezolva problema. Până la lămurirea situației a trecut exact timpul optim pentru mutare. Pictura, devenind casantă din cauza frigului, nu ar fi rezistat demontării și depozitării. Mai mult, Doina Mihăilescu, care s-a angajat, prin practica de vară a studenților ei de la Arte Plastice, la mutarea picturii, rata și ea această ocazie.

Iarna a fost depășită nu fără emoții, dar anul următor, prin efortul remarcabil al părintelui Vesa, fragmentul de biserică își găsea locul în curtea Spitalului și începea construcția părții apusene. Cu ajutorul mai multor sponsori, treptat, biserica prindea contur și, în ciuda unor mici derogări de la proiect, acum reprezintă mica bijuterie a zonei. Între timp pictura a fost restaurată, iar iconostasul și-a ocupat locul consacrat.

Sfințirea a avut loc de Sfânta Paraschiva, patroana bisericii, la începutul toamnei anului 2001. Este limpede că se reușea o rezolvare în disperare de cauză. Vechea biserică ar fi trebuit să rămână la locul ei, restaurată și respectată de săteni, mai ales că plusul de locuri din noua biserică este nesemnificativ și nu justifică înlocuirea. Beneficiarul adevărat al "afacerii" din Groșeni este lesne de găsit.

Scurta istorie lasă să se citească direct sau printre rânduri multe elemente care definesc realitățile unei comunități obișnuite din mediul rural românesc. Fazele întâmplării conturează, în parte și împreună, ideea mutațiilor profunde petrecute în sfera comportamentului. Comunitățile actuale au pierdut tot ce câștigaseră în timp în sfera mentalului colectiv, fără să câștige, în schimb, decât confuzie, răsturnare de valori, o bizară raportare la modernitate. Cei ce constituiau bunii sfătuitori ai lor (preoți, învățători) sunt deseori lipsiți de calitățile cerute și nu sunt interesați să le capete.

Concluzia este că, extrapolând la scară zonală, și acoperind toate componentele unei așezări rurale, programul de protecție a ansamblurilor și pieselor de arhitectură istorică sau tradițională valoroase va întâmpina serioase dificultăți. Există și pericolul distrugerii deliberate a unor elemente în situația refuzului oficialităților de a aproba anumite transformări sau demolarea. Ca în 1931 la Căpruța.

Singura soluție rămâne ca protecția instituționalizată să fie dublată de corecții ale mentalităților, fapt încercat în câteva situații, cu rezultate diverse, în ultimii ani. Este cert că trebuie insistat, pentru că bunăstarea, dacă va fi, va reprezenta cel mai mare pericol pentru acest patrimoniu. În condițiile comportamentului mutant al comunităților rurale din zonă, bunăstarea va accelera procesul de "modernizare", impunând acțiuni exterioare contra cronometru de protecție a mediului existent.

* Lucrare prezentată la Simpozionul Internațional *Monumente 2001*

UN PROGRAMME DIFFICILE: LA PROTECTION DE L'ARCHITECTURE RURALE TRADITIONELLE DE LA RÉGION BANAT-CRISANA. ÉTUDE DE CAS-L'ÉGLISE DE BOIS

Résumé

Dans ce moment, le habitat de la région Banat-Crișana se trouve dans une situation favorable en comparaison avec le reste de territoire. Il y a des nombreuses villages et architectures communautaires integralement ou partielement conservées. Dans même temps, on constate des activités et des situations agressives: pollution, depleuplement, changements des mentalités, des interventions dures dans le habitat traditionnel. Ignorés, elles peuvent provoqué des importantes destructions.

Dans une situation difficile se trouve même les églises de bois, qui, dans le dernier temps, ont été frequemment detruites par l'édifications des nouvelles églises. Finalement, on décrit le processus de sauvgardé de l'église de bois de Groșeni (département d'Arad), déplacée dans l'enceinte de l'hopital de département.

Țohești 1776 (după C. Petranu)

Sârbi 1762 (după C. Petranu)

Rostoci 1762 (după C. Petranu)

Rostoci 1762 (înainte de demolare)

Pl. 1. Biserici de lemn din zona Aradului (după P. Vesa, op. cit.). Se observă continuarea unor tipologii mai vechi și tendința de adoptare a unor elemente de noutate stilistică, în general de factură barocă.

Ionești 1720

Vidra 1724 (după C. Petranu)

Groșeni 1724 (după C. Petranu)

Groșeni 1724 (după reparația din 1930)

Pl. II. Biserici de lemn din zona Aradului (după P. Vesa, op. cit.). Se observă continuarea unor tipologii mai vechi și tendința de adoptare a unor elemente de nouitate stilistică, în general de factură barocă. Imaginile bisericii din Groșeni surprind etapa inițială și transformările suferite în 1930.

a

b

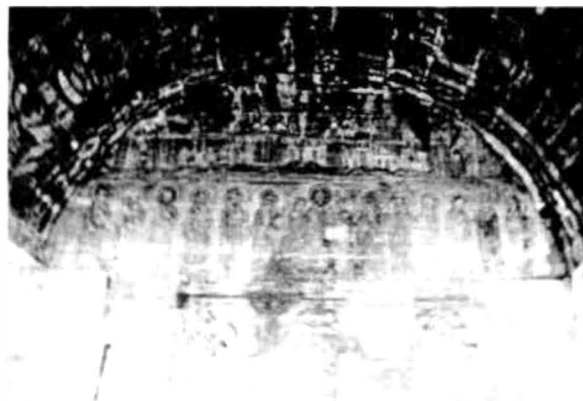
c

Pl. III. Câteva biserici din comuna Bârzava (perioada interbelică și postbelică) care adoptă o tipologie asemănătoare, străină zonei și altor tipologii tradiționale românești: **a** Dumbrăvița, **b** Groșii Noi, **c** Bârzava (greco-catolică). În mod cert, ele sunt influențate de un șantier local.

a

b

c

d

Pl. IV. Etape în distrugerea și recuperarea bisericii din Groșeni: a,b. biserica în curs de demolare, imagine exterioară și iconostasul; c,d. biserica mutată în incinta Spitalului Județean din Arad, completată cu părțile lipsă din zona occidentală.